

Geographische herkomst van de Nederlandse weidevogelgemeenschap

Door Prof. Dr. K. H. Voous

Ongeveer drievijfde deel van de Nederlandse landbouwgronden bestaat uit grasland. Ondanks de uitgestrektheid en de grootsheid van dit weidelandschap vormen deze graslanden geen natuurlijke vegetatie. Zonder de eeuwenlange invloed van de mens zou het westen van Nederland niet grotendeels door weiden maar door bossen bedekt zijn. De vraag wordt thans gesteld of de ons bekende en vertrouwde weidevogels dan wel een natuurlijke levensgemeenschap vormen en voorts welke de geographische herkomst is van de verschillende soorten weidevogels. Bovendien zal de vraag opgeworpen worden, of het voortbestaan van de weidevogel-gemeenschap in Nederland in gevaar is en of het zin heeft zich voor het behoud van de weidevogels in ons land in te spannen.

GRASLANDEN

De Nederlandse graslanden worden door Westhoff (1956) tot de halfnatuurlijke landschappen gerekend. Dat geldt zowel voor de echte weiden, die door het vee worden begraasd, als voor de hooilanden, de hooiweiden en de wisselweiden. Zij vormen een oud cultuurlandschap dat reeds vóór de middeleeuwen door rooiing van het elzenbroek, het berken-wilgenbroek of het eiken-berkenbos, al of niet gepaard gaande met een extensieve vee-beweidning was ontstaan. Naar gelang van bodem, waterstand, beweidning en bemesting komen allerlei typen grasland voor. Het ontstaan en de geschiedenis van deze graslanden is op overzichtelijke wijze door Prof. D. M. de Vries uit Wageningen in „*De Levende Natuur*” (1953) besproken. De intensief bemeste en regelmatig begraasde graslanden op korte afstand van de boerderijen of dicht bij de dorpskom hebben een andere samenstelling van grassen en andere plantesoorten gekregen en ook een ander uiterlijk dan de niet bemeste graslanden op schrale bodem. De eerste groep bestaat uit de echte weiden, in de zin van beweid land, de tweede wordt grotendeels gevormd door de zgn. schrale hooilanden of blauwgraslanden. Uit een oogpunt van vegetatiekunde zijn deze blauwgraslanden, vooral als zij bovendien 's winters enige tijd onder water komen te staan, uiterst belangwekkend: zij vormen een wonderlijk bloemenrijke plantengemeenschap, die niet buiten het gematigde Atlantische kustgebied van

KEMPHENNETJE (Foto C. Scholtz)

West-Europa wordt gevonden. Door bemesting en handhaving van een laag grondwaterpeil gedurende het gehele jaar, wordt het voortbestaan van de blauwgraslanden zeer ernstig bedreigd. Er is thans minder dan het duizendste gedeelte over van het oppervlak dat de blauwgraslanden nog in het begin van deze eeuw in Nederland innamen. In 1953-54 heeft Chr. van Leeuwen in het tijdschrift „*Natuur en Landschap*” de balans van de nog resterende Nederlandse blauwgraslanden opgemaakt. Er waren nog maar vier complexen over gebleven, van in totaal 140 ha. Allerlei fraai bloeiende plantensoorten, waaronder orchideeën en kievitsbloemen zijn daarmee gelijktijdig bezig voor goed uit de Nederlandse flora te verdwijnen. Hier zal de vraag moeten worden gesteld, of met deze ernstige aantasting van de Nederlandse plantengemeenschappen ook het voortbestaan van soorten van graslandvogels gevreesd moet worden.

Prof. De Vries heeft op het merkwaardige feit gewezen, dat het vochtige en milde Nederlandse zeeklimaat, dat zo bij uitstek bevorderlijk is voor een weelderige bosontwikkeling, tevens in staat blijkt te zijn het beste grasland ter wereld te leveren. Zonder de invloed van de mens, die na ontbossing voortging met waterregeling, beweiding en bemesting, zou dat niet mogelijk zijn geweest. Erkenning van het niet natuurlijke karakter van de Nederlandse weiden, doet de vraag opkomen, waar, buiten Nederland, wel natuurlijke graslanden worden aangetroffen en in welke vormen deze voorkomen. Het antwoordt luidt: in de zoutplantvegetaties van *kwelders* of *schorren*, en, in een zuiverder vorm, in *steppen* en *savannen*.

De vegetatievormen van steppen en savannen worden grotendeels door klimaatsomstandigheden bepaald. Deze gaven Köppen aanleiding tot de onderscheiding van zgn. steppe- en savanne-klimaatgebieden, gekenmerkt door geringe, niet in alle maanden van het jaar vallende neerslag en verhoudingsgewijs hoge zomertemperaturen. Op ons vasteland worden natuurlijke, open graslanden of steppen vrijwel alleen aangetroffen in midden-Azië, waar zij enerzijds via woudsteppen overgaan in de noordelijk gelegen bossen en anderzijds naar het zuiden en oosten droger en kaler worden en in woestijnen overgaan. Hier vinden vele weidevogelsoorten hun „natuurlijke” broedgebieden, voornamelijk bestaande uit de vlakke oevers van steppemeren. Zulke steppemeren bezitten geen afwatering naar grote rivieren. Hun grazige oevers zijn alleen na de dooi en de regen in het voorjaar moerassig en worden droog en dor naarmate de zomer verstrijkt.

Ook de door overstroming en ijsgang van boomgroei vrij gehouden oeverweiden, van kleine of grote door steppen of bossen stromende rivieren in het grote Euraziatische vasteland moeten tot de oorspronkelijke broedgebieden van graslandvogels worden gerekend.

De zoute, slechts ten dele door grassen gevormde weiden van de Atlantische kwelders of schorren vormen aparte, ook vegetatiekundig zeer kenmerkende, plantengemeenschappen. Regelmatige overstroming met zout water, het geweld van ijsgang en de kracht van de zeewind hebben hier de boomgroei onmogelijk gemaakt.

GRASLAND-VOGELS

„Goed halfweg maart zijn ze daar weer bijeen, de *grutto's*, de *tureluurs*, de *kemp-hanen*, de *kieviten*, de *sholeksters*, de *snippen*. Dan wordt het bruin en grijs der buitenlanden zoo fijn voorjaarachtig verlevendigd door het wit en zwart en rood van de strandkieviten, stapt het voorjaar speelsch rond tusschen de groenende biezen op de hooge poten van de *grutto's* en bliksemt het alom over water en land uit de blanke blinking van honderden kempaanwieken als zij keeren in de zon. In groote vluchten troepen de meesten nog bijeen. Maar hier en daar buitelt al een enkele kievitdoffer over een stukje veld om en om, over den kop, om de vleugels en zwaait en zwiert de blijde paringsroep van dien kuifdrager door de lucht. Hier en daar gaan al, gepaard, een tweetal rosborstige *grutto's*, houdt op een stillen morgen een snip bruiloftsvlucht met blatende, knetterende klankjes”.

— R. J. de Stoppelaar, *Blinkende verten* (p. 38).

Er bestaan dus gronden om aan te nemen, dat de tegenwoordige West-Europese of Nederlandse graslandvogels oorspronkelijk de bewoners zijn geweest van (1) midden-Aziatische steppen, (2) oeverweiden van rivieren en beken, (3) vlakke, lage zeekusten met kwelders of schorren. Achtereenvolgens zullen de zes bekendste Nederlandse weidevogel-soorten, genoemd in het boven aangehaalde bloemrijke citaat van De Stoppelaar, op deze mogelijkheden van hun herkomst worden bekeken. Het citaat heeft betrekking op de broedvogels van de Friese hooiweiden. De *veldleeuwerik* zal aan dit lijstje van weidevogels worden toegevoegd. Vergelijkingen zullen worden gemaakt met min of meer „natuurlijke” situaties in West-Siberië volgens gegevens van Prof. Hans Johansen (1955-61) en met de toestand in Finland, waar in toenemende mate het cultuurland bezig is terrein op het oorspronkelijke bosgebied te veroveren (Merikallio 1958), niet veel anders zoals dat duizend jaar geleden ook in Nederland het geval was. Voor details moge voorts naar de *Atlas van Europese Vogels* (1960) worden verwezen.

NATUURLIJKE BROEDGEBIEDEN

Sholekster — Siberië: zand- en kiezeloevers van rivieren en meren; wordt hier als een relict van vroegere zeekusten opgevat. Finland: rots- en kiezelkusten.

Kievit — Siberië: woudsteppen, steppen, vochtige graslanden rondom steppemeren. Finland: honderd jaar geleden nog geen regelmatige broedvogel; opvallende toename en uitbreiding na 1890, volgens Prof. Kalela (1955) samenhangende met een geringe klimaatsverandering (warmer) en een grote uitbreiding van de cultuurgronden. De *kievit* bewoont in Finland thans overwegend de door houtkap ontstane cultuurgronden; ook de oevers van voedselrijke meren en kustweiden. Bij uitzondering open venen.

Grutto — Siberië: oevergraslanden van laag gelegen steppemeren; uitgestrekte open venen in bosgebieden. Finland: geen regelmatige broedvogel.

Tureluur — Siberië: oevers van steppemeren. De *tureluur* is voorts een karakteristieke en tevens een van de talrijkste vogelsoorten van de hooggelegen yak (wild rund)- en kiang (wilde ezel)- steppen van Tibet. Fin-

land: vrijwel uitsluitend de lage vegetatie van de kust en de kusteilandjes.

Kemphaan — Siberië: laaggelegen vochtige plaatsen in de woudtoendra; twijfelachtig in steppen. Finland: vrijwel uitsluiten de open venen van het subarctische noorden (Lapland).

Watersnip — Siberië: moerassige en natte graslanden van rivierdalen; open venen. Finland: gehele land, voornamelijk open venen, ook als deze in bossen zijn gelegen.

Veldleeuwerik — Siberië: steppen en woudsteppen; cultuurgronden in rivierdalen. Finland: gehele land, doch alleen op landbouwgronden.

GEOGRAPHISCHE HERKOMST

De *kievit* wordt door Kalela (1955) een van huis uit „binnen-continentale” droogte-voegel genoemd, met een secundair talrijkeheidscentrum in de niet-natuurlijke graslandgebieden van het Atlantische West-Europa. De vele, niet in Europa voorkomende verwanten van de *kievit* zijn ook grotendeels steppevogels. Hetzelfde geldt voor de *veldleeuwerik* met de talrijke andere steppen en savannen bewonende leeuweriksoorten. Met de bovengenoemde uitspraak geeft Kalela niet alleen de geographische herkomst van de *kievit* maar ook die van de *tureluur* in West-Europa uitstekend weer. Het ontstaan en de uitbreiding van de zgn. cultuursteppen in midden- en West-Europa, de aanwezigheid van Atlantische kustweiden (zoutvegetaties) en het feit, dat de „binnen-continentale” steppevogels gedurende de winter hun broedgebieden moeten verlaten en deze in eerste instantie voor mildere zee-kusten verwisselen, heeft het ontstaan van een secundair talrijkeheidscentrum van steppevogels in West-Europa mogelijk gemaakt. Kort samengevat is de herkomst van de Nederlandse weidevogels aldus.

1. *Zandige en slikkige zee-kusten: scholekster*; ook de *kluut*, waar hij op strandweiden temidden van andere weidevogels broedt.
2. *Steppen: kievit, tureluur, veldleeuwerik*. Ook de *kwartelkoning* zou hier genoemd kunnen worden. Ten dele ook de *grutto*; doch deze behoort waarschijnlijk nog meer tot de volgende categorie.
3. *Oevergraslanden en venen op open plekken in het bos: watersnip en grutto*.
4. *Subarctische, open venen en arctische struik- en mostoendra: kemphaan*.

BIOTOOP-EISEN IN NEDERLAND

Het spreekt vanzelf, dat een zodanig verschillende geographische en oecologische herkomst van de Nederlandse weidevogels met zich mede brengt, dat de biotoop-eisen van de soorten uiteen lopen. Deze verschillen zullen met name dan op de voorgrond treden als het grasland-biotoop door het ingrijpen van de mens eenzijdiger gaat worden in floristische samenstelling

en stabiel in grondwaterstand. De hierna volgende situatie-beschrijvingen moeten dan ook in dit licht worden gezien.

Kievit. Meermalen is de veronderstelling uit, laatstelijk nog door De Vries (1964, p. 305), dat een rijk bemest, welig grasland, met een rijke bodemfauna, een dichte broedvogelstand van *kieviten* zal gaan opleveren. Klomp (1954) heeft evenwel aangetoond, dat dit niet het geval is. Zijn tabellen (vooral Tabel 3 en 5) laten zien, dat op schrale graslanden, met een bodemfauna, die vijf tot tienmaal zo arm is als een vette weide, een groter aantal *kieviten* broedt dan op die vette weiden. In zijn dissertatie *De Terreinkeus van de Kievit* beschrijft Klomp, dat de *kievit* in de eerste plaats afgaat op „een grijsbruine kleur van het terreinoppervlak en mogelijk een ongelijk (oneffen) oppervlak” (p.74). Dat zijn dus de kenmerken van de open steppen, die na de koude, droge winter kaal en bruin zijn en een niet geheel gesloten plantendek bezitten. Behalve veel insecten en hun larven eten *kieviten* veel aardwormen (regenwormen). *Kieviten* zijn, evenals andere plevieren, gezichtsdiere. De wormen worden dan ook met het gezicht vastgesteld en vervolgens met de korte snavel uit de grond getrokken. Als steppevogels voelen *kieviten* zich bij de keuze van hun broedgebied op blauwgraslanden met hun onregelmatig pollen-dek klaarblijkelijk meer thuis dan op goed bemeste graslanden met een regelmatige, gesloten grasmak, die maar uit weinig grassoorten bestaat. Maar ook pas gemaaide hooilanden met korte, vergeelde grasstobben schijnen voor hen een goede vervanging van het steppe-biotoop te zijn, waar zij gezicht op de bodem hebben en zich snel rennend kunnen verplaatsen. Terecht heeft De Vries (1964) er evenwel op gewezen, dat na de broedtijd, als de *kieviten* zich uit vele streken in onze lage delta-landen verzamelen, deze vogels wel degelijk de goed bemeste graslanden opzoeken en daar zelfs talrijker zijn naarmate het grasland kwalitatief beter is. Dat was onder meer het geval in het Wageningse Binnenveld, dat vóór de oorlog een overwegend schraal blauwgrasland was en thans een vrij behoorlijk grasland is. De gemiddelde aantallen waargenomen *kieviten* in oktober bedroegen door in 1950 116 in 1955 1546, in 1960 2885 en in 1963 2042 (De Vries 1964, Tabel 1, p. 305).

In al deze gunstige gevallen moet het gras betrekkelijk kort zijn (door beweiding of herhaald maaien).

De *Avifauna van Nederland* (1960) noemt de *kievit* een zeer talrijke broedvogel. Zijn voortbestaan in Nederland schijnt niet in gevaar te zijn. Dat geldt in ieder geval voor zijn *voedselweiden* buiten de broedtijd. Het aantal en de kwaliteit van zijn *broedweiden* gaan evenwel hard achteruit. Door het hoge gras van rijke hooiweiden kunnen noch volwassen, noch jonge *kieviten* zich goed voortbewegen. Een intensieve graswinning op rijk bemeste weidegronden doet daardoor voor de *kievit* zeer ongunstige toestanden ontstaan. Begraasde weilanden (kort gras!) en schrale hooilanden (niet gesloten grasmak!) zijn voor de *kievit* een vereiste.

Tureluur. In Duitsland en Frankrijk is de *tureluur* een zeer sporadische

broedvogel doordat hij cultuurweiden met intensieve graswinning is gaan mijden. Hij wordt in midden-Europa in opvallende mate hoe langer hoe schaarser. Evenals in Finland en ook elders langs de Oostzee en de Noordzee broedt hij in Nederland evenwel talrijk in kustweiden en op schooren. Slechts zo lang deze zoute graslanden blijven bestaan is het voortbestaan van de *tureluur* in Nederland verzekerd. De zoute weiden van de Noordzeebocht en het Waddengebied vormen het belangrijkste, klaarblijkelijk secundaire talrijkeheids-centrum van de *tureluur* in Europa

Grutto. Nederland en Oldenburg zijn het laatste bolwerk van de *grutto* in West-Europa. In Groot-Britannië zijn uit de meer dan honderd-jarige periode tussen 1835 en 1952 slechts enkele incidentele en merendeels niet eens zekere broedgevallen bekend geworden. De *grutto* was hier verdwenen, tot hij vanaf 1952 zich in enkele paren, hopenlijk weer blijvend, in Engeland heeft gevestigd. Zijn broedplaatsen „op natte weiden langs een rivier” worden met grote inspanning door de Britse vogelbeschermingsvereniging bewaakt. In Nederland noemt de *Avifauna van Nederland* (1960) de *grutto* een talrijke broedvogel. Schrale maar ook rijke hooilanden verschaffen hem in ons land uitstekende broedplaatsen. De *grutto* is dus bepaald geen cultuur-vluchter. Doch het verdwijnen van de blauwgraslanden en het vroegtijdig maaien van de goede hooiweiden, alsmede de verlaging van de grondwaterstand, zijn voor het voortbestaan van de *grutto* in Nederland zeer reële gevaren. Het voedsel van de *grutto* bestaat evenals dat van de *kievit* voor een groot gedeelte uit aardwormen. Deze worden evenwel niet op het gezicht, maar op de tast gevangen, nl. door de lange snavel diep in de zachte bodem te boren. Het voortbestaan van de *grutto* in Nederland is dus niet alleen afhankelijk van het bewaard blijven van geschikte typen graslanden, maar vooral ook van het gebruik van deze gebieden en van het waterpeil.

Watersnip. Verlaging van het grondwaterniveau en de ontwikkeling van een gesloten grasmat maken een graslandgebied ongeschikt als broedgebied voor de *watersnip*. In dit opzicht is de *watersnip* wel een cultuur-vluchter. Hij is thans in Nederland een vrij schaarse broedvogel.

Kemphaan. Nederland is een westelijke en zuidelijke uitloper van een groot overwegend noordelijk gelegen broedgebied. De *Avifauna van Nederland* (1960) noemt de *kemphaan* nog een vrij talrijke broedvoegel. Hij broedt evenwel reeds lang niet meer in Engeland en komt in West-Europa voorts alleen nog voor aan de Loire-monding in Frankrijk. Bultige, daardoor meestal schrale of onvruchtbare graslanden en moerassige of drassige strandweiden komen in Nederland klaarblijkelijk enigermate overeen met de door de *kemphaan* bewoonde uitgestrekte subarctische of arctische toendra-biotopen. De toekomst van de *kemphaan* in ons land ziet er evenwel bepaald niet rooskleurig uit wanneer er geen maatregelen worden genomen om deze soort, die driekwart-eeuw geleden nog tot de karakteristieke en talrijke Nederlandse weidevogelsoorten behoorde, hier te houden.

Hij dreigt met de blauwgraslanden en de zoute weiden uit Nederland en daarmee praktisch wel uit geheel West-Europa te verdwijnen.

HET VOORBEELD VAN DE HEIDEN

Niet alleen de Nederlandse weiden en hooilanden, ook de heidevelden zijn half-natuurlijke vegetaties, die voornamelijk door begrazing door schaapskudden in stand werden en worden gehouden. Aan de samenstelling van de vogelfauna van de vochtige delen van de heiden en van de daarin gelegen open hoge venen hebben ook de weidevogels in geringe mate deelgenomen. Hun karakteristieke bewoners waren evenwel de *goudplevier* en de *wulp*.

De *goudplevier*, die als arctisch fauna-element in ons land zijn zuidwestelijkste verspreidingspunt bereikte, is met de rust en de uitgestrektheid van de open en vochtige heiden en heidevennen verdwenen. Het laatste bekende broedgeval in Nederland dateert van 1937. In de aansluitende broedgebieden in NW-Duitsland en Denemarken gaat de *goudplevier* thans eveneens in een zeer snel tempo achteruit. Evenals bij de *kemphaan* is het voortbestaan van de soort in Europa niet in gevaar; doch zijn verdwijning uit Nederland betekent een aanzienlijke verarming van ons landschap.

Met de *goudplevier* is ook de *bosruiter*, een bewoner van minder open hoge venen, voor goed uit ons land verdwenen. Zijn voortbestaan is thans ook in Noord-Duitsland en Denemarken in ernstig gevaar.

De *wulp* is slechts in geringe mate een Nederlandse weidevogel. Volgens een in 1959 gereed gekomen rapport vanwege het Staatsbosbeheer, samengesteld door S. Braaksma, broedde in die tijd ongeveer de helft van het aantal Nederlandse *wulpen* op heidevelden, ruim een kwart in de duinen en minder dan een kwart „in slecht cultuurland of in verlande laagveenmoerassen”. In Siberië is hij eveneens zowel een bewoner van open bos-venen, als van rivierweiden en de grazige oevers van steppemerren. In tegenstelling tot de *goudplevier* vertoont hij niet alleen in Nederland en België, maar ook in midden-Europa en tenslotte ook in Finland, de duidelijke neiging zich op cultuurgronden (gras- en akkerland) te vestigen. Zolang deze gebieden niet te klein zijn en in de broedtijd niet verontrust worden, behoeft de *wulp* niet bij de weidevogelbescherming te worden betrokken.

WEIDEVOGELRESERVATEN

Het is gelukkig (nog) te pessimistisch om voor de weidevogels hetzelfde lot te vrezen als dat wat de heidevogels hebben ondergaan. Doch de *goudplevier* en de *bosruiter* zijn wel een teken aan de wand. Uit zoögeographische overwegingen is Nederland een welhaast uniek secundair talrijke centrum van verscheidene van onze weidevogelsoorten. Het voortbestaan van deze vogels in Nederland is menselijkerwijs alleen gegarandeerd, wanneer een voldoende aantal weidevogelreservaten aanwezig is, waar onder-

houd en gebruik anders en zelfs tegengesteld zijn aan die van de agrarisch intensief benutte graslanden. Bemesting dient achterwege te blijven en het waterniveau moet wisselend en aan de hoge kant zijn. Deze eenvoudige vereisten moeten het zelfs mogelijk maken speciale weidevogelreservaten te scheppen op plaatsen waar deze thans niet aanwezig zijn. De omstandigheid, dat het broedbiotoop van de weidevogels in Nederland niet natuurlijk is, is met deze prognose in overeenstemming. Zulke weidevogelreservaten waarin, zoals Klomp (1951) dat noemt, „aan de graslandverbetering niet wordt gewerkt en de gebruikers t.a.v. beweiding en maaien aan voorwaarden zijn gebonden” (p. 175) zijn dringend gewenst. Zij kunnen evenwel geen aanspraak maken op de volledige naam van natuurreservaat. Zij zijn een surrogaat. Doch een van een goede en gewenste soort. Het behoud van de vele eeuwen bij elkaar behorende flora en fauna van de bultige blauwgraslanden, de bloemenrijke Friese miêdlân (hooiweiden), en de drassige hooiweiden en hooilanden van het wel bij uitstek vogelrijke en daardoor unieke Zaanse land en Waterland, kan daarmee niet als minder urgent terzijde worden geschoven.

LITERATUUR

- JOHANSEN, H. 1955—1961. Die Vogelfauna Westsibiriens. III. Teil. Journ.f.Ornithologie, 96—102.
- KLOMP, H. 1951. Over de achteruitgang van de Kievit, *Vanellus vanellus* (L.), in Nederland en gegevens over het legmechanisme en het eiproductie-vermogen. Ardea, 39, p. 143—182.
- KLOMP, H. 1954. De terreinkeus van de Kievit, *Vanellus vanellus* (L.). Ardea, 42, p. 1—139.
- LEEUVEN, Chr. G. van. 1953—54. Een verdwijnende levensgemeenschap: het blauwgrasland. Natuur en Landschap, 7, p. 84—93.
- MERIKALLIO, E. 1958. Finnish birds, their distribution and numbers. Fauna Fennica, 5.
- VRIES, D. M. de. 1953. Ons grasland en zijn geschiedenis. De Levende Natuur, 53, pp. 5—12, 24—31, 207—212, 235—239.
- VRIES, D. M. de. 1964. De Kievit, nuttige weidevogel bij uitstek. Kali (Ned. Kali-Import Mij.), 59, p. 304—311.
- WESTHOFF, V. 1956. De verarming van flora en vegetatie. Vijftig jaar natuurbescherming in Nederland (Amsterdam), p. 151—186.